

Van favoritisme naar legaliteit

De Belgische tolerantiedrempel voor politieke activiteiten van ballingen, 1830-1914

IDESBALD GODDEERIS¹

Docent – Katholieke Universiteit Leuven

Van alle categorieën nieuwkomers hebben ballingen – in de wetenschappelijke literatuur gedefinieerd als migranten die in hun gastland het regime van hun thuisland bestrijden (Shain, 2005, 7-13) – de meeste aandacht gekregen van historici. Enerzijds maken zij deel uit van een politieke of culturele elite, en werd die tot voor enkele decennia steevast overbelicht in de geschiedwetenschap. Anderzijds bestond er in België een bijzondere belangstelling voor ballingen, omdat zij een nationale mythe bevestigden die het land voorstelde als een gastvrij en liberaal toevluchtsoord voor al wie elders vervolgd werd. Regelmatig verschenen er studies over een pantheon van ballingen die in België hebben verbleven, zoals Karl Marx, Michail Bakoenin, Victor Hugo en Pierre-Joseph Proudhon (bv. Piérard & Pierson, 1932). Dit beeld van België als een *Terre d'Accueil* bleef nog lang verder bestaan. In 1992 werd rond dit thema een tentoonstelling georganiseerd in de Koninklijke Bibliotheek (Grisay, s.d.). Ook tijdens Europalia Brussel in 2000 werd naar dit imago verwezen:

"Door de extreme openheid die ten grondslag lag aan de tekst van de grondwet, leek het wel alsof de jonge Belgische staat een paradijs was voor al wie wegens zijn radicale of non-conformistische overtuigingen uit zijn land werd gezet of voor wie behoefte had aan politieke reflectie en daarom even afstand wilde nemen van de al te harde realiteit. De aantrekkingskracht van België werd wellicht nog groter toen in 1833 een wetsartikel werd goedgekeurd dat uitlevering voor een politiek misdrijf onmogelijk maakte" (Billen, 2000, 24).

Nochtans was de Belgische gastvrijheid al ruim een decennium lang het voorwerp geweest van felle kritiek en fundamenteel onderzoek. Waar J. Stengers in 1978 nog schreef dat:

"On ne saurait parler de Belgique du XIXe siècle sans évoquer sa réputation, pour les étrangers, de 'terre d'accueil': les réfugiés politiques, les exilés y ont bénéficié

¹ Voor correspondentie in verband met dit artikel, gelieve contact op te nemen met Idesbald Goddeeris, e-mail: idesbald.goddeeris@arts.kuleuven.be

d'un régime qui, pour l'Europe du temps, était particulièrement libéral" (Stengers, 1978, 73),

bracht A. Morelli dit beeld op een internationaal congres in 1991 volledig aan het wankelen als "toute relative, sinon mythologique" (Morelli, 1991, 119). Detailstudies bevestigden haar uitspraak. De Duitser Herbert Reiter noemde in zijn studie over Duitse politieke vluchtelingen vóór en tijdens de revolutie van 1848 het Belgische vluchtelingenbeleid restrictief en

"vor allem von dem Bemühen gekennzeichnet, so wenig Flüchtlingen wie möglich in das Land zu lassen" (Reiter, 1992, 117).

De Gentse historica L. Vandersteene bestudeerde de genese en de inhoud van de vreemdelingenwetgeving in de jaren 1830 (Vandersteene & Schiepers, 1994-1995; Vandersteene, 2000a; 2000b). Zij wees erop dat de wet van oktober 1833 waar C. Billen naar verwijst en die de uitlevering van vreemdelingen omwille van politieke misdrijven inderdaad verbiedt, nog geen twee jaar later werd ongedaan gemaakt door een nieuwe wet die toestond dat buitenlanders het land konden uitgewezen worden als zij in België de openbare orde verstoorden. De Brusselse historicus N. Coupain (2003) introduceerde een nieuwe dimensie in het onderzoek: de administratieve praktijk. Zijn studie van de ongeveer 340.000 vreemdelingen die uit België zijn gezet in de lange negentiende eeuw (waarvan slechts 1190 voor politieke redenen) vertoont echter enkele zwakten: hij lijkt Vandersteene en een aantal andere Nederlandstalige auteurs niet te kennen, verliest belangrijke groepen ballingen uit het oog en hanteert een klassieke en voor de politieke uitwijzingen bedenkelijke chronologische indeling.

Bovenal creëert al dit onderzoek het beeld van een waakzaam en restrictief België, waar geen enkele balling welkom was. Deze reactie tegen de mythe van de gastvrijheid en tolerantie lijkt echter te ver te gaan en kan de uiteindelijk reële aanwezigheid van ballingen in België niet verklaren. In eerdere publicaties (Goddeeris, 1999; 2000a) heb ik daarom gepleit voor een nieuwe positieve benadering – een focus op wie wel naar België kwam – en een begripsverschuiving van gastvrijheid naar attractiviteit. België bezat een zekere mate van aantrekkelijkheid als gastland voor ballingen, al is het ook zo dat die later mythologische dimensies is toebedeeld. Deze pull-factoren waren niet van politieke, maar van sociaaleconomische en geografische aard: België was goedkoop, overwegend Franstalig en dicht bij Frankrijk.

Deze pull-factoren hebben betrekking tot *migratiebewegingen*: zij bepaalden waarom een migrant België als nieuwe verblijfplaats uitkoos. In dit artikel wil ik hetzelfde positieve perspectief, dat ook oog heeft voor wie kon blijven en waarom, hanteren voor een onderzoek naar de tolerantiedrempel van de Belgische overheid ten aanzien van de *politieke activiteiten* van ballingen in België. Ook over deze vraag is de literatuur eenduidig. Volgens de wet van 1835 mochten politieke vluchtelingen in België blijven als zij de openbare orde niet verstoorden; volgens de wetenschappelijke literatuur liet de vreemdelingenpolitie alleen die ballingen met rust die "les plus calmes" (Coupain, 2003, 29) waren. Toch lijkt dit kort door de bocht: er hebben in België heel wat ballingen politiek bedreven zonder uiteindelijk het land uitgezet te zijn. Joachim Lelewel bijvoorbeeld woonde van 1833 tot 1861 in Brussel en was één van de grootste Poolse democratische leiders, die ook contacten onderhield met Belgische en andere radicalen. Dat "il n'exerce pratiquement plus aucune activité politique" (Morelli, 1987, 118) is een grote onderschatting.

Dit artikel wil proberen meer nuance te brengen in de taxering van de tolerantiedrempel en dus bepalen wanneer België politieke activiteiten van ballingen wél op zijn grondgebied toeliet. Verschilde het beleid naargelang de nationaliteit van bepaalde vluchtelingen, en was België bijvoorbeeld toleranter ten aanzien van Polen en Ottomanen dan tegenover Fransen of Duitsers? Werden kleinere namen gemakkelijker getolereerd dan figuren die de media haalden? Was er een verschil tussen de wet en de praktijk? Werd het Belgische beleid beïnvloed door het internationale politieke klimaat of door buitenlandse druk? Evolveerde dit in de tijd?

Deze analyse kan bogen op een hele resem gepubliceerde studies, maar maakt tegelijk ook gebruik van nieuwe bronnen. Vorige onderzoekers baseerden zich vooral op uitgegeven materiaal (onder meer periodieken) en op de algemene dossiers van de vreemdelingenpolitie. Ik nam ook veel individuele dossiers van de vreemdelingenpolitie door, die tot nu toe alleen voor bekende individuen waren gebruikt. Dat lijkt onbegonnen werk: grote aantallen dossiers zijn verloren gegaan en de rest is alleen geïnventariseerd via alfabetische steekkaarten (Caestecker, Strubbe, & Tallier, 2009; Caestecker & Luyckx, in press). Men kan echter aan de hand van de nummers van de dossiers, die uiteraard groter worden met de tijd (dossier 100.000 is van een vroegere periode dan dossier 200.000), alle bewaarde dossiers opvragen van een bepaalde periode. Ik heb dat gedaan voor de jaren 1863-1866 (waarin een nieuwe Poolse vluchtelingengolf naar het Westen

trok) en heb verhandelingen begeleid die dat voor de decennia voordien hebben gedaan (Casteleyn, 2002; Maes, 2003; Van Campenhout, 2004; Van Dyck, 2003). Overigens was die methode al eerder toegepast door Jean-Philippe Schreiber (1996) in zijn studie over joodse migratie in België.

Daarnaast heb ik ook fondsen in de archieven van het ministerie van Buitenlandse Zaken doorgenomen. De aanwezigheid van vluchtelingen leidde immers tot heel wat correspondentie, zowel diplomatieke (tussen België en zijn vertegenwoordigers in het buitenland) als politieke (tussen de minister van Buitenlandse Zaken en zijn collega's binnen de Belgische regering). Die correspondentie werd voor een deel thematisch geordend in een aparte collectie 'Réfugiés' en in een 'Classement B', waarin verscheidene dossiers handelen over zaken als buitenlandse socialistten (nr. 186) of persdelicten (nr. 73). De collectie Réfugiés werd doorgenomen door Casteleyn (2002), terwijl ikzelf de dossiers van het Classement B voor deze studie heb nagekeken. Het interessante aan die bron is dat zij de Belgische reactie op buitenlandse klachten weergeeft, en zich niet alleen focust op uitzettingen, maar ook cases bevat van ballingen die in België zijn mogen blijven. Daarnaast gebruik ik hier en daar ook nog materiaal van de vluchtelingen zelf, zoals egodocumenten en periodieken. Ik heb daarbij vooral aandacht voor (de bronnen van) Poolse ballingen, die zeker voor 1848 een van de belangrijkste groepen waren maar in de literatuur onderbelicht bleven. Ook de ballingen uit de Ottomaanse invloedssfeer, zoals Grieken, Albanezen, Egyptenaren en Turken, worden hier voor het eerst in de analyse betrokken.

1. IMPROVISATIE IN DE EERSTE JAREN NA DE ONAFHANKELIJKHEID

Bij het ontstaan van de Belgische staat bestond er een groot enthousiasme voor politieke vluchtelingen, die als wapenbroeders werden gezien in een pan-Europese strijd voor vrijheid. Al in de jaren 1820 was Brussel – in tegenstelling tot het noorden van het Verenigde Koninkrijk – een broeinest van revolutionairen, vooral door de aanwezigheid van Italiaanse revolutionairen als Visconti, Buonarrotti en Gaggia (Leenders, 1993, 71-83). Enkele honderden Portugese *constitucionalistas* die in de lente van 1829 in Brugge waren beland, kregen op 1 januari 1831 20.000 gulden van de nieuwe machthebbers (Vandersteene, 1999, 845 e.v.). Tijdens de Poolse Novemberopstand van 1830-1831 tegen de Russische overheerser en in de daaropvolgende emigratie

van enkele duizenden Poolse officieren, intellectuelen en politici, gingen er golven van 'polonofilie' door het land en werd er geld ingezameld om de vluchtelingen te steunen. In 1831-1832 werd die campagne gesteund door Belgische *nationmakers* van uiteenlopende ideologische overtuigingen, die de Poolse opstandelingen als een voorbeeld stelden voor Belgische patriotten (Vandersteene, 2000c). Een nieuwe oprisping van Polenliefde in 1833-1834 werd op het getouw gezet door radicaal-democraten, die op die manier oppositie wilden voeren tegen het vreemdelingenbeleid van de Belgische overheid (Goddeeris, 2008).

Op dat moment waren er immers al een paar restrictieve maatregelen genomen. België vreesde dat het al te veel revolutionairen zou aantrekken en daardoor in zijn eigen bestaan bedreigd was. De beleidmakers begonnen daarom een koorddans om enerzijds geen verraad te plegen aan de idealen van liberale en nationalistische geestesgenoten in het buitenland, maar anderzijds een voldoende groot afschrikkingseffect te creëren. Toen Parijs op 1 april 1833 een nieuwe vreemdelingenwetgeving goedkeurde en diezelfde maand ook een dozijn Polen het land uitzette, kopieerde Brussel het Franse systeem om vluchtelingen op te vangen in kazernes (*dépôts*) ver van de hoofdstad en om al wie zich buiten Brussel vestigde een maandelijks uitkering te geven. Op die manier hoopte de Belgische regering een al te grote concentratie aan revolutionairen in de hoofdstad te vermijden. Toch lijkt deze maatregel eerder een geïmproviseerde paniecreactie geweest te zijn. Enerzijds vinden we alleen in de kranten van mei 1833 het bericht dat er vier *dépôts* werden opgericht in Huy, Oostende, Nieuwpoort en Ieper, en kennen we slechts vijf Poolse officieren die zich in Ieper moesten vestigen (Goddeeris, 2000b). Het lijkt er dus op dat dit een eenmalige maatregel was, die niet herhaald werd toen bleek dat een massale exodus van vluchtelingen uit Frankrijk uitbleef. Anderzijds duiken er tot in de jaren 1850 in bronnen meldingen op van Polen die een uitkering kregen, en lijkt dat systeem op arbitraire wijze nog decennialang van toepassing geweest te zijn.² Ondanks deze willekeur blijft het in de literatuur als een algemene regel beschouwd worden (bijvoorbeeld Reiter, 1992, 116).

Een andere paniecreactie volgde in de lente van 1834. In de nacht van 5 op 6 april bestookte een bende plunders in Brussel de huizen van enkele edellieden die van orangistische sympathieën werden verdacht. Het staat vast dat er bij deze rellen geen vreemdelingen betrokken waren: hiervan zijn geen

² "Correspondentie uit 1857 over de uitkering van Józef Kotarski" in: Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (MBZ), Réfugiés, VI 199, 122 en 136.

sporen terug te vinden in de bronnen en ook G. Deneckere noemt een republikeinse samenzwering de "verbeelding van de conservatieve elites" in een artikel waarin zij twee complottheorieën uit die tijd ontmaskert (volgens een andere theorie zaten de orangisten zelf achter de samenzwering) (Deneckere, 1996). Toch leidden de rellen tot de uitwijzing van 25 van de 105 bekende vluchtelingen in België (Deneckere, 1996, 55; Godding, 1970, 305).

Uiteraard is dat getal van 105 ballingen een onderschatting: in 1834 woonden er geen 41 Polen in België (zoals dezelfde bron aangeeft), maar al meer dan honderd (Goddeeris, 2007). Drie daarvan kregen een uitwijzingsbevel: Joachim Lelewel, Aleksander Kazimierz Pułaski en Stanisław Worcell. Zij hadden sinds december 1833 in de redactie gezeteld van het radicale tijdschrift *La Voix du Peuple*, en hadden daarin geen blad voor de mond genomen. Stanisław Worcell richtte bij voorbeeld nog enkele dagen voor de Aprilrellen zijn pijlen op de monarchie:

"Révolutionnaire, la Belgique faisait partie de la coalition des peuples. C'est de cette coalition que la conférence de Londres la détacha pour la faire entrer dans la coalition des rois, lui donnant pour gage, lui imposant comme garantie de ce nouveau pacte la personne du Prince de Saxe-Cobourg".³

Kort nadien distantieerde hij zich van de rellen. Het nummer van 15 april begon met een brief waarin hij aankondigde de redactie te verlaten (Goddeeris, 2008, 62).

Dat mocht echter niet baten, en later die maand moest Worcell het land verlaten. Ook Pułaski werd uitgewezen en vertrok naar het Verenigd Koninkrijk, al had hij sinds eind februari niets meer in *La Voix du Peuple* gepubliceerd. Lelewel daarentegen, die een gelijkaardig bevel had gekregen, is uiteindelijk in België mogen blijven. Daar zijn verschillende redenen voor. Enerzijds kreeg hij bescherming van enkele Belgische radicalen. Zijn landgenoot Michał Budzyński schreef later in zijn memoires dat de radicale volksvertegenwoordigers Bartels en Gendebien het uitwijzingsbevel van Nothomb hadden kunnen omzetten in een waarschuwing: de volgende tien jaar zou Lelewel op een lijst van verdachten staan, die bij de kleinste aanleiding het land uitgezet konden worden.⁴ Lelewel zelf schreef dat het Belgische parlement had besloten dat hij zijn numismatisch werk mocht

³. *La Voix du Peuple*, XXIX, 1-2.4.1834, 2, p. 2.

⁴. Budzyński (M.), *Wspomnienia z mojego życia. Napisał M.B. w 1860 roku*, Poznań, 1880, p. 260.

afwerken, en vernoemde Ducpétiaux als de voornaamste bemiddelaar.⁵ Dat wordt bevestigd in een verslag van de vreemdelingenpolitie, die echter naast wetenschap, leeftijd en "caducité" ook nog een andere reden geeft: "son affirmation qu'il était totalement étranger à la rédaction de La voix du peuple", hoewel "son nom figurait en tête".⁶ Inderdaad had Lelewel veel minder in het blad gepubliceerd en had hij al op het einde van februari 1834 ontslag genomen uit de redactie. De beperktere mate van politieke activiteit en zijn connecties met Belgische politici verklaren dus waarom zijn uitwijzingsbevel werd ingetrokken.

Ook een vierde Pool die bij *La Voix du Peuple* betrokken was, Tadeusz Krępowiecki, moest België verlaten, al gebeurde dat twee maanden later, in juni 1834.⁷ In de jaren nadien werden nog andere Polen het land uitgezet om politieke redenen.⁸ Meestal zijn de precieze redenen niet bekend: bij een zekere 'Kruziesky' was dat omdat hij "l'ordre et la tranquillité publique" verstoord had;⁹ van Marceł Bienkowski weten we alleen dat hij moest "onder begeleiding vertrekken" na een gesprek met Emmanuel François, de administrateur-generaal van de Openbare Veiligheid;¹⁰ van Stanisław Łukomski dat hij eerst gearresteerd was;¹¹ en van Tomasz Ciemnowski is alleen de datum van zijn uitzetting bekend.¹² Uiteindelijk vonden slechts twee uitzettingen in duidelijkere omstandigheden plaats. Jan Ignacy Moll werd in 1839 ontboden door de minister van Binnenlandse Zaken en is hij "très inopinément" moeten vertrekken na de publicatie van het episch gedicht *La*

⁵ Lelewel (J.), *Listy Emigracyjne. Wydała i wstępem poprzedziła Helena Więckowska*, I (Kraków, 1948) - V + index (Wrocław-Kraków, 1956), V 113 (1.5.1834).

⁶ "Rapport sur les expulsés politiques, 21.09.1834" in: Algemeen Rijksarchief, Archief Ministerie van Justitie, fonds Administratie van de Openbare Veiligheid, algemene dossiers (Franse regime-1914) (ARA, MJ) 887.

⁷ Lelewel, *Listy emigracyjne*, I 279 (10.6.1834) en V 121 (30.6.1834).

⁸ Daarnaast zijn er ook uitwijzingen om andere redenen. Het mapje "expulsions ordonnées pour faits de nature à compromettre les relations internationales de la Belgique" in de archieven van de vreemdelingenpolitie (ARA, MJ 887) geeft enkele voorbeelden. Adolf Żytogórski moest het land verlaten omdat hij schulden had gemaakt. Bazyli Zatwarnicki staat in de lijst na een correctionele veroordeling tot het betalen van 15 fr. boete wegens het toebrengen van slagen en verwondingen.

⁹ "Minuut aan Ministerie van Justitie, 25.2.1848" in: ARA, MJ 887. De uitwijzing vond plaats op 9 december 1835. Mogelijk gaat het om Jan Kruszewski, die al sinds 1832 in België verbleef (Bielecki, 1986).

¹⁰ Krosnowski (A.), *Almanach historique ou Souvenir de l'émigration polonaise*, Paris, 1846; Lelewel, *Listy emigracyjne*, II 121 (25.4.1837).

¹¹ Lelewel, *Listy emigracyjne*, II 210 (2.8.1838). Łukomski had eerder in Engeland tot de Poolse revolutionaire organisatie Gromada Grudziądz (Groep van Grudziądz) behoord.

¹² Met name 29 november 1836. Lelewel, *Listy emigracyjne*, II 163 (10.12.1837).

liberté en Belgique waarin hij de Franse koning Louis-Philippe had gehekeld (Goddeeris, 1999, 289-290). Op het einde van 1841 werd Stanisław Roczyński gearresteerd wegens medeplichtigheid aan een complot dat de dynastie van Oranje opnieuw op de troon wou brengen. Aanvankelijk veroorzaakte die samenzwering heel wat opschudding, maar toen duidelijk werd dat de zaak helemaal niet zo ernstig was en het aantal betrokkenen helemaal niet zo groot, trok men de beschuldiging in. Roczyński moest nog een maand in de gevangenis zitten omdat hij zijn vrouw had verwond, en werd nadien de grens overgezet.¹³

Uiteraard zijn dit niet de enige ballingen die voor de revolutiegolf van 1848 België zijn uitgezet. In februari 1848 stelde Baron Hody, de administrateur-generaal van de vreemdelingenpolitie, een lijst op van alle uitwijzingen uit België om politieke redenen sinds de invoering van de wet van 22 september 1835. Hij telde elf namen: Kruziesky in 1835, Bigi in 1839, Bramani in 1840, Roczynski in 1841, Laurence en "fille Panas" in 1842, Lenssen en Borelly in 1843, en Reboux, Brasseler, Salvadori in 1844.¹⁴ Deze lijst kan nog aangevuld worden met onder meer de vier andere eerder genoemde Polen die in die periode gedwongen zijn geweest het land te verlaten (maar mogelijk nog geen verblijfsvergunning hadden en daarom niet "expulsé", maar "renvoyé" werden). Bovendien wijst Coupain (2003, 27-28) op de uitwijzing van Nederlandse spionnen en orangistische journalisten, al geeft hij geen namen en is het duidelijk dat zijn studie betreffende die periode onvolledig is: hij vermeldt geen andere uitwijzingen dan die van orangisten.

Belangrijker dan deze conclusie is evenwel dat heel wat andere ballingen in België mochten blijven en dat de uitgewezen individuen zeker niet de meest politiek geëngageerden waren. Ook na 1834 waren Poolse ballingen actief in België. Een zeventigtal monarchisten en legitimisten dienden als officier in het Belgische leger, en zeker voor een aantal onder hen was dit een politieke strategie om zich militair verder te scholen, een diplomatiek conflict uit te lokken bij de leden van de Heilige Alliantie (zoals met Jan Skrzynecki in 1838-1839, zie hierover onder meer: Lauwers, 1970; Żurawski vel

¹³ Wellicht gaat het om het complot van de "doorboorde manden" ("des paniers percés"), ook de samenzwering Vandersmissen-Grégoire genoemd. Orangisten en republikeinen zouden samengewerkt hebben om Willem II op de troon van Leopold te krijgen. Verschillende Polen, ook Brochowski bv., werden verdacht van medeplichtigheid. Zie: Leconte (1949, 489); *Orzeł Biały*, III, 19.2.1842, 7, pp. 29-30; "Expulsions ordonnées pour faits de nature à compromettre les relations internationales de la Belgique" en "minuut van administrateur-generaal Hody aan de minister van Justitie, Brussel, 25.2.1848" in: ARA, MJ 887.

¹⁴ "Bijlage aan de minuut aan de minister van Justitie, 25.2.1848" in: ARA, MJ 887.

Grajewski, 1999; Viaene, 2001, 370-378), of op de eerste rij te staan indien het Belgisch-Nederlands conflict zou ontaarden in een nieuwe Europese oorlog. Andere Polen waren actief in het radicaal-democratische kamp. Vooral dankzij de aanwezigheid van Lelewel was Brussel een belangrijke draaischijf voor Poolse radicalen. In het voorjaar van 1835 bereidde Szymon Konarski er een expeditie naar Polen voor, waar hij een nieuwe opstand wou ontketenen maar uiteindelijk werd gearresteerd en in 1839 geëxecuteerd. In 1836 en 1837 was Brussel een centrum van de Młoda Polska (Jong Polen)-beweging, die aangesloten was bij Mazzini's Giovine Europa. Er werden in diezelfde periode manifesten uitgevaardigd die de Poolse migratie oproepen om de rangen te sluiten en uiteindelijk uitmondde in de oprichting van een nieuwe organisatie, de Zjednoczenie Emigracji Polskiej (Vereniging van de Poolse Emigratie, verder ZEP) (Kalembka, 2003, passim). Het blad van het ZEP, *Orzeł Biały* (De witte adelaar), verscheen van november 1839 tot februari 1848 ongeveer elke twee weken in Brussel. De Poolse democraten werkten ook samen met Belgische radicalen. Tussen 1838 en 1847 werden er jaarlijkse meetings georganiseerd op 29 november, de verjaardag van het uitbreken van de Poolse opstand van 1830. Daarop namen telkens een tiental Polen en een tiental Belgen het woord om hun sympathie met de Poolse en revolutionaire zaak uit te drukken (Goddeeris, 2008, 66-72).

Geen van de Polen die na 1835 het land zijn uitgezet, was bij deze activiteiten betrokken. Alleen Roczyński zette zijn naam onder één manifest, maar dat was vier jaar voor zijn uitwijzing.¹⁵ Omgekeerd is geen van de Polen die zo'n manifest ondertekende of op een 29 novemberherdenking sprak, het land uitgezet. Meer nog, in de loop van de jaren 1840 kreeg Stanisław Worcell, die België had moeten verlaten na de Aprilrellen van 1834, driemaal de toelating om naar België terug te keren, waar hij deelnam aan de vergaderingen van het ZEP. In 1841 kreeg hij een paspoort voor zes weken, maar moest hij door geldgebrek van de reis afzien.¹⁶ In juni 1845 stak hij uiteindelijk wel het Kanaal over. Hij werd in Oostende gearresteerd en vier dagen vastgehouden, maar kon nadien bijna negen maanden in Brussel wonen en ook enkele weken in Spa gaan kuren. Worcell keerde terug naar Londen in maart 1846, maar verbleef in de zomer van dat jaar opnieuw in de Belgische hoofdstad. In

¹⁵. "Polacy znajdujący się w Belgii. Bruksela 29.11.1837" in: W. Łukaszewicz & W. Lewandowski, *Postępowa publicystyka emigracyjna 1831-1846. Wybór źródeł*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1961, pp. 309-312.

¹⁶. Lelewel, *Listy emigracyjne*, II 386 (3.12.1841).

maart 1848 was hij er alweer, ditmaal op doorreis naar de revoluties in Polen, maar nadien bleef hij in Londen wonen, waar hij in 1857 stierf.¹⁷

De analyse van Poolse ballingen toont dat het Belgische beleid ten aanzien van politieke activiteiten van vluchtelingen allesbehalve eenduidig was. Radicale en geëngageerde Polen werden met rust gelaten, terwijl andere Polen het land werden uitgezet om minimale politieke activiteiten die geen sporen nalieten in de bronnen. Verder detailonderzoek dient deze vaststellingen te toetsen aan andere groepen ballingen, maar ook bij hen lijkt het erop dat vergaande politieke activiteiten getolereerd werden. De Fransman Jacques Imbert organiseerde in 1840 een republikeinse en antiklerikale betoging in Binche en redigeerde vanaf 1846 het democratische *L'Atelier* (Sartorius, 1995, 39, 41). Op dat moment was er ook al een Duitse gemeenschap in Brussel. Karl Marx, Friedrich Engels, Adalbert von Bornstedt en enkele andere Duitse ballingen werden elk in 1845 in België toegelaten. Zij verenigden zich in de communistische Deutsche Arbeiterverein en gaven van januari 1847 een radicale krant uit, de *Deutsche Brüsseler Zeitung* (De Maesschalk, 1983; Ros, 1993; Büttner, 1996).

2. GESLOTEN DEUREN EN UITZONDERINGEN IN 1848-1849

Vanaf februari 1848 werd deze tolerantie sterk ingeperkt. De val van de Franse koning Louis-Philippe en de oprichting van de Tweede Republiek werd met groot wantrouwen gevolgd. Men vreesde dat ook de Belgische staat – of toch zeker het establishment – in zijn bestaan bedreigd was. Dat leek niet helemaal onterecht: eind maart 1848 trokken Franse en Belgische revolutionairen naar België. Zij konden echter vlakbij de grens, in Risquons-Tout bij Moeskroen, tegengehouden worden.

De Februarirevolutie noopte de Belgische overheid om alle radicale ballingen het land uit te zetten. Vooral de buitenlandse leden van de radicale Association Démocratique werden geïsoleerd. De Duitsers hadden in diezelfde week, op 21 februari 1848, het Communistisch Manifest voor de eerste maal

¹⁷. Lelewel, *Listy emigracyjne*, III 291 en 293 (29.6.1845), III 294 (2.7.1845), III 302 (12.8.1845), III 305 (21.8.1845), III 309 (20.10.1845), III 315 (20.12.1845), III 323 (16.3.1846), III 323 (24.3.1846), III 361 (18.6.1846), III 372 (28.7.1846), III 374 (14.8.1846), III 430 (28.3.1848), IV 328 (26.2.1857) en *Orzeł Biały*, VI, 20.12.1845, 18-19, p. 69.

gepubliceerd. Wilhelm-Frederik Wolff, de hoofdredacteur van de *Deutsche Brüsseler Zeitung* werd al op 27 februari gearresteerd, Bornstedt zelf kreeg op 1 maart bezoek van de politie maar bleek al naar Parijs vertrokken te zijn, Karl Marx werd op 3 maart het land uitgezet, en ook Friedrich Engels en enkele andere Duitsers moesten België in die maand verlaten (Casteleyn, 2002, 80-83). Andere ballingen was hetzelfde lot beschoren, zoals de Rus Michail Bakoenin, de latere vader van het anarchisme (Leier, 2006).

Twee Poolse leden van de Association Démocratique kregen eveneens een uitwijzingsbevel, maar zijn uiteindelijk in België mogen blijven. De eerste was Joachim Lelewel, die al in 1834 door de mazen van het net was kunnen glippen. Als *éminence grise* onder de Poolse democraten was Lelewel een eregast op de bijeenkomsten van de Association Démocratique. Hij voerde regelmatig het woord, publiceerde in de *Deutsche Brüsseler Zeitung* en zette zijn handtekening onder een aantal manifesten (Schmidt, 1968, 235; Grabski, 1987). Uiteraard moet men er zich voor hoeden zijn reële impact niet te overschatten, zoals historici uit de DDR en de Poolse Volksrepubliek geneigd waren te doen. Toch signaleerde ook de Brusselse stadspolitie dat:

"le 17 janvier '48, il part en députation pour assister à l'assemblée démocratique de Gand".¹⁸

Uiteindelijk kreeg Lelewel een uitwijzingsbevel omdat hij in maart 1848 zijn steun had betuigd aan de nieuwe Voorlopige Regering van Frankrijk en omdat hij in een anonieme brief aan de Brusselse politie beschuldigd werd jonge Brusselaars te rekruteren voor een opstand in Polen. Net als in 1834 werd het bevel echter opnieuw ingetrokken na een interpellatie van een bevriende Belgische radicaal – Edouard Ducpétiaux – en omdat zijn activiteiten niet zwaar genoeg wogen om hem het land uit te zetten.¹⁹

Een tweede Poolse balling die van uitwijzing gespaard bleef, Ludwik Ozeasz Lubliner, toonde zich een veel actiever militant. Herhaaldelijk wordt hij in de verslagen van de Brusselse politie als enige Pool tussen Duitsers en Belgen genoemd, bijvoorbeeld bij een bezoek aan generaal Mellinet op 26 maart of aan Jottrand op 6 april 1848. Hij werd ook verdacht van betrokkenheid bij de

¹⁸. "Bulletins de renseignements de suspects, 5 ("lettre L")" in: Brussels Stadsarchief, Politiearchieven (BSA Pol Pol) 178 II; zie ook Wouters (H.), *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging (1831-1853)*, ICHG-bijdragen 27, Leuven-Parijs, 1961, 419.

¹⁹. Piérard & Pierson (1932, 83-85), die het nadien verloren geraakte individuele dossier van Lelewel bij de vreemdelingenpolitie hebben geraadpleegd.

affaire-Risquons-Tout.²⁰ Zelfs Duitse historici beschouwen hem als één van de drijvende krachten achter de Association Démocratique na de uitwijzing van Marx (Andréas, 1978, 25). Aanvankelijk leek ook Lubliner het land uitgewezen te worden. Op 6 maart 1848 had procureur-generaal De Bavay zijn uitwijzing voorgedragen, omdat Lubliner:

"a pris une part fort active aux commencements des désordres qui ont eu lieu le dimanche 27 février au soir".

Lubliner protesteerde echter tegen deze maatregel, die gegrond zou zijn op een "rapport mensonger d'un délateur salarié". Hij haalde gelijk, al was dat voornamelijk op basis van twee andere argumenten. Enerzijds was Lubliner, die tussen 1834 en 1836 rechten had gestudeerd aan de ULB, een advocaat aan het hof van beroep in Brussel en was hij in september 1845 met een Belgische gehuwd.²¹ Anderzijds is voor hem bemiddeld door Pierre Félix Chazal, de minister van Oorlog.²²

Zo'n beschermende hand in Brusselse regeringsmiddens lijkt ook bij ballingen van andere nationaliteiten de voornaamste reden geweest te zijn om een verblijfsvergunning te verkrijgen of te behouden. De revoluties van 1848 en 1849 en het succes van de contrarevolutie vanaf 1849 bracht inderdaad nieuwe golven *proscrits* op gang. België was zeer waakzaam. Uiteraard was het niet in staat om zijn grenzen dicht te houden, maar dankzij de samenwerking met de Belgische gezant in Parijs en met Franse politiediensten kon het ballingen onderscheppen en naar Engeland sturen. In september 1848 was Louis Blanc, auteur van *Histoire de la Révolution Française* (1847 e.v.) en socialistisch lid van de Voorlopige Regering, erin geslaagd om binnen te glippen, maar hij werd in Gent herkend en onder politiebegeleiding naar Oostende gebracht.²³ In juni 1849 vluchtte Alexandre Auguste Ledru-Rollin, de tegenkandidaat van Louis Napoleon in de presidentsverkiezingen van december 1848, naar België met enkele medestanders met wie hij een coup tegen Louis Napoleon had proberen te plegen (onder meer Considerant en

²⁰. "Bulletins de renseignements de suspects, 3 ("lettre I-J"), 4 ("lettre K"), 5 ("lettre L") en 6 ("lettre M")" in: BSA Pol Pol 178 II.

²¹. Zie zijn huwelijksdossier in het BSA (1845/902). Meer biografische gegevens in het *Polski Słownik Biograficzny* (1972, vol. XVII) en in Lewinson (1957).

²². Details hierover in Andréas (1978, 118 noot 225), die onder meer verwijst naar de originele politiebrou, het artikel in *Le Moniteur Belge* en een dankbrief van Lubliner in het Fonds Chazal.

²³. Saint-Ferreol (A.), *Les proscrits français en Belgique ou La Belgique contemporaine vue à travers l'exil*, Paris, 1875, pp. 44-45.

Arago, die verder aan bod komen). Ledru-Rollin gebruikte de valse naam Jacques Justin Durouzier, maar werd snel ontmaskerd en in juli het Kanaal overgezet.²⁴

Alles bij elkaar telde het ministerie van Justitie in maart 1850 37 politieke vluchtelingen die in verband werden gebracht met de revoluties van 1848 en nog steeds in België verbleven: negen Duitsers, acht Fransen, acht Italianen, acht Polen, drie Hongaren en één Galiciër (of Oostenrijkse Pool).²⁵ Uiteraard zijn die aantallen te laag. Een lijst van "Polonais actuellement en Belgique et arrivés en 1848, 49 & 50", die rond diezelfde periode moet opgesteld zijn, telt meer dan vijftig namen (al hadden er daarvan al enkelen België verlaten en waren sommigen al voor februari 1848 naar België geïmmigreerd).²⁶ Ook van andere nationaliteiten waren er meer ballingen dan de lijst van maart 1850 veronderstelde. In zijn verhandeling over immigratie naar België in deze periode wijst Jurgen Casteleyn op enkele andere onvolledigheden en bijkomende lijsten, en telt hij bijvoorbeeld een twintigtal Fransen (in plaats van acht) (Casteleyn, 2002, 103). Desalniettemin is duidelijk dat het aantal politieke vluchtelingen die zich tussen 1848 en 1850 in België konden vestigen, eerder enkele tientallen dan enkele honderden bedroeg (zie ook Reiter, 1992, 210-211 voor enkele andere cijfers in dezelfde orde van grootte). Daartegenover kregen er tussen 1848 en 1852 689 vluchtelingen in België een uitwijzingsbevel (Siemann, 1998, 83).

Casteleyn toont aan dat ballingen in België mochten blijven omdat ze zich van politiek onthielden. Zij werden nauwgezet in het oog gehouden eenmaal zij als vluchteling waren geïdentificeerd (wat niet altijd onmiddellijk gebeurde: van de Duitser Adolf Rund werd pas in het voorjaar van 1851, twee jaar na zijn aankomst, ontdekt dat hij Baden om politieke redenen had verlaten; Casteleyn, 2002, 115). Toch kan men het beleid niet ongenueanceerd als repressief taxeren. Twee Hongaarse vluchtelingen, generaal György 'Georges' Klapka en Imre 'Emeric' Timary, kregen een verblijfsvergunning ondanks het feit dat zij een tijd met een vervalst paspoort in België hadden verbleven. De Fransman Hector Morel, die in juni 1849 naar België was gekomen en zich formeel had geëngageerd om alle politieke actie af te zweren, hield zich niet helemaal aan die belofte. Ongeveer elk jaar kwamen er berichten op de

²⁴. ARA, Archief Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, individuele dossiers (Mji) 97 149.

²⁵. "Bijlage bij brief van Justitie aan Buitenlandse Zaken op 8.3.1850" in: MBZ, Réfugiés I, 78.

²⁶. ARA, MJ 250.

vreemdelingenpolitie dat hij contact had met andere Franse vluchtelingen (*Ibid.*, 105).

Niet alleen het feit dat Morel wel en anderen niet mochten blijven, doet de wenkbrauwen fronsen. Ook dat hij überhaupt werd toegelaten tot het Belgische grondgebied, doet vragen rijzen. Morel werd immers omschreven als een communist en militant die grote invloed had gehad op de arbeidersklasse in Frankrijk. Mogelijk was een goed woordje van de burgemeester van Sint-Joost-ten-Noode, Jacques Gillon, doorslaggevend (*Ibid.*, 97 e.v). Ook bij andere, nog grotere namen, werd de uiteindelijke vestiging in België geregeld door persoonlijke contacten met Belgische politici. De verblijfsvergunning van Victor Considerant zou er gekomen zijn dankzij zijn vriendschap met Charles Rogier, die al van de jaren 1830 dateerde.²⁷ Etienne Arago, die in juli 1849 onmiddellijk het land was uitgezet, slaagde er enkele maanden later toch in om in België te mogen wonen, al mocht hij zich niet in Brussel vestigen. Zijn neef Emmanuel had diens collega en vriend Jean-Baptiste Nothomb, de Belgische ambassadeur in Berlijn, overgehaald om hiervoor te pleiten bij minister van Buitenlandse Zaken Constant d'Hoffschmidt, die in oktober zijn collega op Justitie overtuigde. Etienne Arago zelf, die al vier maanden in Londen verbleef, kon zich moeilijk vinden in de voorwaarde om zich niet met politiek in te laten, maar kreeg niettemin in november een voorlopige verblijfsvergunning en kwam in februari 1850 aan in Antwerpen (*Ibid.*, 99 e.v).

Persoonlijke contacten met Belgische beleidsmakers vormden dus een belangrijke verklaring waarom bepaalde ballingen zich toch in België mochten vestigen. Het waren immers niet de minsten: Victor Considerant was al sinds de jaren 1830 een toonaangevend figuur binnen het utopisch socialisme en Etienne Arago was de broer van François, die in juni 1848 de executieve commissie van de Tweede Republiek had voorgezeten. Hun aanwezigheid in België deed in de buurlanden stof opwaaien, en de Belgische ambassades kregen in het voorjaar van 1850 richtlijnen van het ministerie van Buitenlandse Zaken in Brussel over hoe ze met de beschuldiging moesten omgaan dat hun land een verzamelplaats was voor buitenlandse revolutionairen.

Overigens lijkt het erop dat ook hier – net als in het begin van de jaren 1830 (Vandersteene & Schiepers, 1994-1995) – de wortels liggen van de mythe

²⁷ Saint-Ferreol (A.), *Les proscrits français...*, Paris, 1875, pp. 48-49 en vooral Bertrand (L.), *Histoire de la démocratie et du socialisme en Belgique depuis 1830*, Bruxelles, 1906, vol. I, pp. 189-189 & 276 e.v. en vol. II, pp. 29 e.v.

van België als een *terre d'accueil*. Verscheidene landen, waaronder ook Pruisen en Oostenrijk, protesteerden regelmatig tegen het Belgische vreemdelingenbeleid, al was dat verre van liberaal (Reiter, 1992, 214). Kort nadien zou Frankrijk herhaaldelijk klagen over antibonapartistische samenzweringen in België. De Belgische regering deed er alles aan om die geruchten te ontkrachten en vreesde zelfs dat zij deel uitmaakten van een campagne ter voorbereiding van een uitbreiding van de grenzen van het Tweede Keizerrijk. Later hebben Belgische beeldvormers de verwijten van de buurlanden overgenomen, uit hun context gehaald, en zo de mythe van het gastvrije België verder gevoed.

3. FRANSE BALLINGEN NA 1850

De staatsgreep van 2 december 1851 leidde tot een nieuwe vluchtelingengolf uit Frankrijk. Aanvankelijk was België toleranter dan de jaren voordien: de storm van de revolutie was immers al een paar jaar gaan liggen in Europa. De precieze aantallen migranten zijn niet helemaal duidelijk: volgens Charles Hugo kregen 247 antibonapartistische vluchtelingen asiel, volgens Saint-Ferréol tussen de vier- en de achthonderd, en volgens Frank Caestecker 1572 (Caestecker, 2000, 8; Maes, 2003, 14). Terwijl deze laatste zich op politiearchieven baseerde en daarom als vollediger kan beschouwd worden, hebben de eersten wellicht Fransen die zich in kleinere steden vestigden uit het oog verloren en alleen de grotere namen en zichtbare figuren meegeteld. Die waren vrij talrijk: Jochen Maes (2003) bespreekt in zijn verhandeling het verblijf van heel wat politici, intellectuelen en kunstenaars, zoals Edgard Quinet, Adolphe Thiers, Pierre-Jules Hetzel, Alexandre Dumas, Victor Hugo, Emile Labrousse en David d'Angers.

Deze talrijke Franse aanwezigheid betekende niet dat het beleid van België na 1851 gewijzigd was. Er zouden zich in december 1851 en januari 1852 vijf- tot zesduizend Fransen aangeboden hebben aan de grens met België, en het overgrote deel werd dus gewoon teruggestuurd (Sartorius, 1995, 42). Wie illegaal het land was binnengekomen, werd opnieuw de grens overgezet, ook al leidde dit tot politieke of gerechtelijke vervolging (Caestecker, 2000, 8). De rest moest zich van elke politieke activiteit onthouden en werd nauwgezet in het oog gehouden. Regelmatig werden er ballingen het land uitgezet. In februari 1852 kregen Joseph d'Haussonville en Alexandre Thomas een uitwijzingsbevel omdat ze een tijdschrift hadden uitgegeven, *Le Bulletin*

français, en daarin de Franse keizer hadden beledigd.²⁸ In de zomer van dat jaar was er een hele affaire omdat Victor Hugo in Brussel twee werken had gepubliceerd die het Tweede Keizerrijk hekelden (*Le 2 décembre* en *Napoléon le Petit*). Hij bleek echter al niet meer in België te wonen op het moment dat zij van de persen rolden. Wel werd een andere Fransman, een zekere Moys, in juli 1853 het land uitgezet omdat hij een exemplaar van *Napoléon le Petit* naar een vriend in Frankrijk had gezonden. Een zekere Massard onderging in november van dat jaar hetzelfde lot nadat hij een artikel uit *Le Dimanche. Journal de Liège* naar Frankrijk had gestuurd.²⁹ In 1854 moest ook Jean-Baptiste Adolphe Charras – in 1848 even de minister van Oorlog van Frankrijk – België verlaten omdat er in Frankrijk duizend exemplaren waren aangetroffen van een pamflet waarin hij opriep te blijven vechten tegen het Napoleontische juk.³⁰ Jules en Célestin Nicolas Jacquin werden in juni 1855 het land uitgezet nadat ze eerst al in februari 1854 voor de aanmaak van verboden wapens waren vervolgd en nadien verdacht werden van betrokkenheid in een verijdelde aanslag op Napoleon III op de lijn tussen Doornik en Rijsel (Maes, 2003, 86-89).

Deze laatste affaire is een uitzondering op de regel dat de meeste uitwijzingen te maken hadden met persdelicten. In december 1852 was een nieuwe wet in werking getreden – genoemd naar Charles Faider – die vervolging voor het beledigen van buitenlandse staatshoofden mogelijk maakte (en in maart 1858 nog aangepast zou worden door de verwijdering van de clause dat dit enkel kon na een klacht van het betreffende staatshoofd) (Delbecke, 2010). Deze wet wordt vaak in verband gebracht met de hierboven vermelde zaak rond Victor Hugo, maar was eigenlijk het resultaat van algemene toenemende Franse en Oostenrijkse verontwaardiging over aanvallen in de Belgische media tegen Napoleon III en Frans Jozef, en het verwijt dat het land hiermee zijn neutraliteitsbeginsel overtrad. Ook het feit dat de drukker en distributeur van *Le Bulletin français* in maart 1852 waren vrijgesproken, had veel wrevel gewekt.³¹

De volgende jaren bleef die druk bestaan, vooral vanuit Frankrijk. België probeerde de plooiën glad te strijken, maar gaf niet aan alle Franse eisen toe.

²⁸. "Note: Délits de Presse, s.d. [jaren 1870]", in: MBZ, Classement B, 73 (Réfugiés politiques étrangers et délits de presse).

²⁹. "Note sur les réfugiés politiques" in: MBZ, Classement B, 73.

³⁰. ARA, MJi 110 919. Zie ook Maes (2003, 79-85).

³¹. Zie hierover een dossiertje "Offenses envers souverains étrangers" in: MBZ, Classement B, 162.

Sommige beschuldigingen waren ongegrond. Zo had Parijs in september 1852 gesignaleerd dat Franse democraten als Madié de Monpau, Versigny en Arago in Brussel vergaderingen hielden, maar vond de Brusselse politie daar geen sporen van terug. In diezelfde maand ging België evenmin in op de Franse vraag om een zekere Courneau uit Bouillon te verwijderen: de man was geen vluchteling, woonde in Brussel en verbleef slechts voor enkele dagen in de grensstreek met Frankrijk. Ook weigerde de Belgische overheid om Emile Deschanel uit te wijzen. Parijs beschuldigde hem ervan in december 1853 in een openbare lezing de keizer te hebben beledigd, maar volgens Brussel had hij niet over het Frankrijk van Napoleon III, maar over Beotië in de Oudheid gesproken.³²

Geleidelijk nam de druk af en zeker nadat de Franse keizer in 1859 een amnestiemaatregel had uitgevaardigd, toonde de Belgische overheid zich al wat toleranter ten aanzien van Franse ballingen. Reeds in 1857 liet zij toe dat kolonel Charras, die in 1854 het land was uitgezet en sindsdien in Den Haag verbleef, voor enkele weken naar België kwam om de publicatie van zijn boek over Waterloo te regelen. Dit gebeurde wel met Franse toestemming: de Belgische autoriteiten hadden de Franse minister van Buitenlandse Zaken verwittigd. Enkele jaren later kwam het tot een incident rond de figuur van Louis-Auguste Rogeard. Die had in 1864 in Parijs het blad *La Rive gauche. Journal international de la jeune république* opgericht en er een jaar later het satirische stuk *Propos de Labiénus* in gepubliceerd, maar was naar België moeten vluchten nadat hij door een rechtbank in Parijs veroordeeld was. In Brussel zette hij *La Rive gauche* verder en publiceerde hij enkele andere kritische brochures, waaronder *Pauvre France*. Een koninklijk besluit van 13 september 1865 kondigde zijn uitzetting uit België aan, maar Frankrijk eiste zijn onmiddellijke uitlevering. België ging daar niet op in, en stond zelfs toe dat *La Rive gauche* bleef verschijnen (al had Rogeard zich eerst in Luxemburg, en nadien in het Verenigd Koninkrijk gevestigd). Toen de Franse minister van Buitenlandse Zaken zijn Belgische collega hierover in februari 1866 had geïnterpelleerd, oordeelde deze laatste dat het blad amper gelezen werd en het daarom niet opportuun was om het met een proces opnieuw onder de publieke belangstelling te brengen.³³

Ook in een nieuwe zaak in 1869 leek België minder repressief dan in de voorgaande jaren. De Bretoen Charles Bachelery was in april 1869 naar

³². "Note sur les réfugiés politiques" in: MBZ, Classement B, 73.

³³. Een gedetailleerd verslag hierover in MBZ, Classement B, 73. Zie ook Bertrand (L.), *Histoire de la démocratie...*, 1906, vol. II, pp. 40 e.v.

België gevlucht om te ontsnappen aan veroordelingen wegens fraude, de publicatie van *La Révolution* en de belediging van de Franse keizer. In plaats van een uitwijzing werd hij – zoals elke Belg die verdacht werd van een overtreding van de wet Faider – voor het assisenhof gebracht, dat hem in juni 1869 veroordeelde tot zes maanden gevangenisstraf en een boete van 200 frank.³⁴

Kort daarop werd elke vorm van openheid echter opnieuw teruggedroefd toen in Frankrijk een nieuwe revolutie uitbrak en Parijs tussen maart en mei 1871 bestuurd werd door de zogenaamde Commune. België vreesde voor een uitbreiding van de opstand en voerde tussen mei en november 1871 opnieuw de regeling in dat elke vreemdeling die in België aankwam zijn paspoort moest afgeven in ruil voor een *carte de sûreté* (een regeling die in 1861 was afgeschaft; Coupain, 2003, 9). Niettemin vestigden meer dan 1200 *communards* zich in België, vooral militairen die geen leidinggevende functie hadden bekleed in de opstand. Zij immigreerden op uiteenlopende tijdstippen: slechts 7% in 1871, 21% in 1872, 26% in 1873, 18% in 1874, en 16% in de periode 1875-1880 (van 12% is het jaar van aankomst niet bekend). Zij verenigden zich in organisaties als *Prêt mutuel et Solidarité* en *L'Égalité*, maar kwamen soms ook samen om over maatschappelijke vraagstukken te spreken. Politiek bedrijven was verboden, en hoewel Emmanuel Chauvière omschreven wordt als "le seul parmi les communards à avoir joué un rôle politique important en Belgique", zijn ook andere *communards* het land uitgezet, zoals Jacques Winom in december 1873, Isaac Wolf in februari 1874, Armand Oswald in maart 1874 en Emile Rysto kort na zijn aankomst in juni 1877 (Sartorius & De Paepe, 1970-1971).

De *communards* waren niet de enige Fransen die nauwgezet in het oog werden gehouden. De Derde Republiek die in mei 1871 was opgericht, werd immers ook door de rechterzijde van het politieke spectrum belaagd. In februari 1872 informeerde de Franse ambassadeur in België de minister van Buitenlandse Zaken dat Parijs vreesde dat er in Brussel een bonapartistische samenzwering werd voorbereid en dat zijn consuls de opdracht hadden gekregen om waakzamer te zijn. De minister van Justitie besloot daarop de burgemeesters van grens- en havensteden te vragen om op de hoogte gesteld te worden van de aankomst van "des noms marquants".³⁵ Anderhalf decennium later, in 1889, vestigde de charismatische en revanchistische

³⁴. "Rapport du gouv. belge avec les gts étrangers relativement à la presse, de 1866 à 1869", MBZ, Classement B, 73.

³⁵. "Tentative du parti bonapartiste – février 1872" in: MBZ, Classement B, 81.

generaal Georges Boulanger zich in België. Hij was echter al over het hoogtepunt van zijn politiek aanzien en pleegde twee jaar later zelfmoord (Garrigues, 1995). Het verblijf van Victor Prins Napoleon ('Napoleon V') in 1899 deed daarentegen wel stof opwaaien, al was dat meer omdat agenten van de Franse regering die hem in Brussel schaduwden, hun boekje te buiten gingen:

"Ils ne cherchent plus aucunement à se dissimuler. Leur garde autour de l'hôtel du prince est incessante. Ils suivent à bicyclette tous les véhicules qui sortent de l'hôtel".³⁶

Het feit dat België zulke agenten toeliet, of in 1872 inging op de vraag om Franse bonapartisten in het oog te houden, toont dat Parijs ook na de regime-wissel van 1871 nog een betekenisvolle invloed had in het Belgische beleid ten aanzien van Franse ballingen. Men kan zich daarom de vraag stellen of de politieke activiteiten van Franse vluchtelingen in België strenger werden aangepakt dan die van migranten van andere nationaliteiten. Was de tolerantie voor andere ballingen groter, en zo ja, was die net als in de jaren 1830 en 1840 gebaseerd op persoonlijke contacten en favoritisme? Of was het strenge beleid dat België vanaf 1851 voerde ook zichtbaar bij deze groepen, en kan men dus spreken van een groei naar legalisme?

4. ANDERE BALLINGEN IN BELGIË NA 1850

Net als in de eerste twee decennia na de Belgische onafhankelijkheid, woonde er ook na 1850 Poolse ballingen in België. De grootste groep emigreerde naar aanleiding van een nieuwe Poolse opstand in 1863-1864, de Januari-opstand, en telde honderd tot tweehonderd man (Goddeeris, 2010). Het lijkt erop dat deze Polen politiek actiever konden zijn dan andere ballingen in die periode. Tijdens de opstand kwamen verschillende agenten van de Poolse revolutionaire regering, waaronder Józef Bonoldi, Ludwik Mierosławski en Aleksander Guttry, naar Luik om er wapens te kopen (Ranson, 2010). Enkele andere Polen, waaronder Ludwik Ozeasz Lubliner die al sinds 1834 in België woonde, gaven ook enkele periodieken uit, zoals *Polska* en *La Pologne*. Na de opstand werden er in België enkele nieuwe Poolse tijdschriften opgericht: *Wyrwałość* (Uithouding) en *Ognisko* (Vuur). Het verenigingsleven in de emigratie intensifieerde opnieuw, en er werd een nieuwe Vereniging van de

³⁶. "Brief van de minister van Justitie aan de minister van Buitenlandse Zaken, Brussel, 9.6.1899" in het mapje "Le Prince Victor-Napoléon" in: MBZ, Classement B, 73.

Poolse Emigratie opgericht (Goddeeris, 2001, 256-263, 270-272). De Polen werden in deze activiteiten niet gehinderd door de Belgische autoriteiten. Er werden een aantal Polen het land uitgezet, zoals Simon Rosenzweig in 1867, maar dat was omwille van diefstal of fraude en niet wegens politieke activiteiten.³⁷

Toch mag men daar niet uit besluiten dat Polen op een andere manier behandeld werden dan Fransen. Enerzijds was de houding van België tegenover de Januariopstand meer dan die van de buurlanden gericht op de status-quo. Er waren wel opnieuw manifestaties van polonofilie – zowel katholieken, liberalen als radicalen sympathiseerden met de Poolse zaak, zij het elk om andere redenen – maar de Belgische regering voerde in 1863 een strikte neutraliteitspolitiek en Leopold I stuurde een oproep aan verscheidene West-Europese vorsten om de vrede te bewaren (De Waet, 1971, 52-53 e.v.). Anderzijds mag men de impact van de Poolse politieke activiteiten in België niet overschatten. Niet alleen de Poolstalige tijdschriften, maar ook *La Pologne* gingen uitsluitend over Poolse aangelegenheden en mengden zich niet in intern Belgische zaken. Zij werden daarom niet als gevaarlijk beschouwd, en zelfs de Oostenrijkse ambassadeur schreef over *La Pologne* dat:

"[comme] il tâche de passionner les esprits par des phrases que le public a déjà lu à satiété, je ne crois pas que ce journal obtiendra un succès quelconque".³⁸

Het organisatieleven was evenmin indrukwekkend. De ZEP telde in november 1866 slechts 25 leden, een aantal dat een jaar later nog halveerde (Goddeeris, 2001, 260).

Ook de ballingen uit het Ottomaanse rijk en zijn buurlanden die in België verbleven, kregen geen voorkeursbehandeling en werden alleen met rust gelaten als hun activiteiten weinig betekenis hadden. Soms volstond een waarschuwing. In 1860 bijvoorbeeld klaagde de Ottomaanse gezant in België over de krant *L'Orient* die zich op een kritische manier uitliet over de sultan. Mano, de Griekse redacteur van het blad, werd op het matje geroepen en kreeg de boodschap om de toon van zijn blad te matigen, wat hij ook deed.³⁹ Andere keren was een interventie overbodig. Rond de eeuwwisseling vroegen de Ottomaanse en Oostenrijkse vertegenwoordigers in België regelmatig

³⁷ ARA, MJi 204 783.

³⁸ "Ch. Hügel aan MBZ in Wenen, Brussel, 3.11.1863" in: MBZ, AEV 1863-1864, 4405.

³⁹ Een map over deze en andere zaken in: MBZ, Classement B, 73.

informatie over het blad *Albania* dat in Brussel verscheen in het Frans en het Albanees en werd geredigeerd door Faik Konica (onder het pseudoniem Frank Spiro Bey) en Viska Bésarion Babatasi. Faik Konica was:

"the most influential of all Albanian writers and publishers of the turn of the century" (Elsie, 2005, 105),

maar de Belgische autoriteiten vonden niets alarmerend. In april 1898 noteerde een geheime nota dat:

"Les tendances de sa revue, pour être favorable à l'indépendance de L'Albanie, ne sont, prétend-il, nullement révolutionnaire. Ce qu'il voudrait avant tout voir obtenir par ses compatriotes du Gouvernement Ottoman c'est la reconnaissance de la langue albanaise aujourd'hui proscrite. Défense est faite actuellement aux Albanais de donner l'enseignement dans leur langue".

Na een nieuwe klacht in 1906 antwoordde de minister van Justitie dat het blad nog steeds in Brussel werd gedrukt maar er niet werd verkocht, en dat de redactie in het buitenland woonde: Konica in het Verenigd Koninkrijk en Babatasi in Zwitserland.⁴⁰

Andere Ottomaanse ballingen werden wel het land uitgezet. In 1885 moest Ibrahim Mudhy Bey – een Egyptenaar die in Parijs pamfletten verspreid had tegen de Ottomaanse sultan – België verlaten, al waren zijn geschriften in het Arabisch en is het niet eens duidelijk of hij er ook in België had uitgedeeld.⁴¹ Op het einde van de negentiende eeuw bestond er enige commotie rond Ahmed Riza, een leidinggevende figuur binnen de beweging van de Jonge Turken, die de Ottomaanse staat wilden moderniseren op seculiere en Turks-nationalistische basis en in 1908 een staatsgreep pleegden in Istanbul. Riza publiceerde sinds 1895 het toonaangevende blad *Meşveret* (Beraadslaging) in Parijs, maar nadat dat in 1896 verboden was en hij naar Genève was uitgeweken, wou hij het blad in 1897 heropstarten in Brussel. De Ottomaanse overheid intervenieerde in september echter tweemaal bij de Belgische regering. Eerst besloot die Riza's verblijfsvergunning te koppelen aan een verschijningsverbod voor *Meşveret*. Toen dat niet werd gerespecteerd, werd Riza in december het land uitgezet. Nochtans had hij formeel niets met *Meşveret* te maken: de liberale politicus Georges Lorand had de verantwoordelijkheid van het blad overgenomen. De zaak kreeg dan ook heel

⁴⁰. Documenten van 20 april 1898 en 5 juni 1906 in de map "Renseignements sur la Revue 'Albania'" in: MBZ, Classement B, 76 bis.

⁴¹. ARA, Mji 426 616.

wat aandacht in de pers en leidde in november 1897 en februari 1898 zelfs tot parlementaire debatten, al waren die ook geïnspireerd door de nieuwe vreemdelingenwetgeving van 1897. Riza mocht zich evenwel niet meer in België vestigen (Van Campenhout, 2004, vooral 54 e.v.).

De ballingen die de meeste aandacht kregen in de laatste decennia van de negentiende eeuw, waren de socialisten. Zeker na de Parijse Commune was de Belgische overheid beducht voor buitenlandse invloed op het Belgische proletariaat. Internationale socialistische bijeenkomsten in België werden gezien als pogingen om de massa tegen de gevestigde orde op te ruïen en daarom nauwgezet in het oog gehouden. De archieven op het ministerie van Buitenlandse Zaken bevatten verscheidene dossiers van zulke vergaderingen, die vaak leidden tot uitwijzingsbevelen, al konden die dikwijls niet worden uitgevoerd omdat de betreffende vreemdelingen België al voordien verlaten hadden. Zij zijn niet volledig – correspondentie over belangrijke congressen als die van de Eerste Internationale te Brussel in 1868 en te Verviers in 1877 is bijvoorbeeld niet teruggevonden. Maar zij geven wel een beeld van de houding van de vreemdelingenpolitie.

Zo werden verscheidene deelnemers aan het Universeel Socialistisch Congres dat in september 1877 in Gent werd gehouden (Peiren, 1992, 162), na hun lezing het land uitgewezen. Wilhelm Liebknecht had het socialisme en het parlementarisme verdedigd, maar daarin ook gesteld dat "Bismarck s'appuie sur des baïonnettes et des canons". Dat was voldoende voor een uitwijzing, die hij nooit gekregen heeft omdat hij zich op het moment van de beslissing terug in Duitsland bevond. De Hongaar Leó Frankel en de Fransman Buffenoir waren hetzelfde lot beschoren. Anderzijds werden er ook heel wat buitenlandse deelnemers ongemoeid gelaten: er hadden in totaal acht Zwitsers, acht Fransen, zes Britten, telkens vier Spanjaarden, Italianen en Russen, drie Duitsers, een Hongaar en een Griek mee gecongresseerd.⁴²

Ook de publicatie van socialistische geschriften kon leiden tot een uitwijzingsbevel. In 1878 moest Karl Hirsch België verlaten nadat de brochure *La Lanterne* die hij in Brussel had uitgegeven, in Duitsland was opgedoken.⁴³ In 1884 werden zeven Duitsers en Russische joden het land uitgezet omwille van hun betrokkenheid in de distributie van socialistische bladen vanuit

⁴². "Verslag van 15 september 1877" in: MBZ, Classement B, 186 I.

⁴³. "Réclamations adressées au gouvernement belge par des gouvernements étrangers en matière de presse, depuis la promulgation de la loi du 20 décembre 1852" in: MBZ, Classement B, 73.

Verviers naar Duitsland: *Freiheit* uit New York en *Rebell* uit Londen. Alleen tegen iemand als Jean-Michel Hennes konden geen administratieve maatregelen genomen worden. Een zekere Scupin, die in Leipzig veroordeeld was omwille van de verkoop van *Rebell* in Eupen, had gezegd dat hij de exemplaren van Hennes had gekregen, maar die was met een Belgische vrouw in Verviers gehuwd.⁴⁴ Uiteraard kan hier nog verder en systematischer onderzoek naar gebeuren, maar de algemene indruk bestaat dat:

"L'Administration de la Sûreté publique [...] continue à exercer une surveillance active sur les individus qui colportent et cherchent à introduire à l'étranger des journaux révolutionnaires et elle a plus d'une fois attiré sur ces derniers l'attention des autorités allemandes afin de leur permettre d'agir, lorsque les colporteurs étrangers se trouveraient sur le territoire de l'empire".⁴⁵

Ook Russische ballingen konden in België niet zomaar aan politiek doen, in tegenstelling tot de indruk die gegeven wordt door het beroemde tweede congres van de Russische Sociaaldemocratische Arbeiderspartij van 1903, dat in Brussel en Londen plaatsvond en waar de splitsing tussen mensjewieken en bolsjewieken werd gerealiseerd. Herzen heeft in de jaren 1850 tweemaal geprobeerd om zijn revolutionaire blad *Kolokol* van Londen naar Brussel te verhuizen, maar stootte tweemaal op een weigering van de Belgische overheid. De voornaamste Russische publicaties in België waren het werk van agenten van de tsaar (Ronin, 1991, 24). Lenin is tussen 1902 en 1914 herhaaldelijk in België geweest voor vergaderingen en lezingen, vooral tussen 1908 en 1910, maar dat was telkens voor een zeer korte periode en al bij al zijn "Lenin's betrekkingen met België [...] enkel vluchtig en toevallig geweest" (Dandois, 1970, 61). In Antwerpen zouden er rond 1910 ongeveer driehonderd Russische politieke vluchtelingen gewoond hebben, maar veel activiteiten legden die niet aan de dag, op de observatie van de Belgische arbeidersverenigingen en coöperaties na (Ronin, 1993, 323-350).

Uiteindelijk hadden Londen en Zwitserland al lang de rol van centra voor ballingenactiviteiten overgenomen van Brussel. Door het repressieve beleid is België nooit een broeihaard geweest van buitenlandse conspiraties. Er woonden in België ook anarchisten, zoals de Italianen Errico Malatesta en Carlo Cafiero, maar zij bleven er slechts kort en Malatesta werd al snel het

⁴⁴. De wettelijke bescherming van buitenlandse echtgenoten van Belgische vrouwen wordt besproken in het artikel rond het vluchtelingenbeleid tijdens de tweede helft van de 19de eeuw in dit tijdschrift.

⁴⁵. "Note confidentielle: vente et colportage de journaux socialistes à Verviers, 27.1.1886" in: MBZ, Classement B, 186 II.

land uitgezet omwille van vermeende betrokkenheid bij de moord op de Russische tsaar Aleksander II (Morelli, 1991, 118, 120). Zij hebben in België zelf geen aanslagen gepleegd. De enige uitzondering is de moordpoging op Leopold II op 15 november 1902 door Gennaro Rubino, een Italiaanse anarchist die enkele maanden voordien in Londen was ontmaskerd als een spion van het Italiaanse consulaat. De aanslag mislukte echter en Rubino werd opgesloten in Leuven, waar hij vijftien jaar later overleed (Morelli, 2009).

5. BESLUIT

Het Belgische beleid ten aanzien van politieke activiteiten van ballingen in de lange negentiende eeuw kan men *grosso modo* in twee perioden opsplitsen. Tijdens de eerste twee decennia na de Belgische onafhankelijkheid vertoonde het amateuristische en arbitraire elementen. De overheid reageerde *ad hoc* op bepaalde gebeurtenissen, zoals een nieuwe vreemdelingenwet in Frankrijk, rellen in Brussel en uiteraard de revolutiegolf van 1848. Ze was repressief maar was daarin niet eenduidig: bepaalde actieve ballingen werden met rust gelaten, terwijl anderen om onduidelijke redenen het land werden uitgezet. Bovendien werd een uitwijzingsbevel soms ongedaan gemaakt na gelobby bij bevriende beleidsmakers. Bepaalde ballingen, zoals de Pool Lelewel en de Fransen Arago en Considerant, konden zich op die manier in België vestigen en er zelfs enige politieke activiteit ontplooiën.

Na 1851 werd het beleid steeds minder arbitrair. Vluchtelingen van 2 december 1851 die politiek actief waren en/of de nieuwe perswetten overtraden, werden het land uitgezet. In de jaren 1860 was België iets toleranter ten aanzien van Franse ballingen, maar na de Parijse Commune keerde de waakzaamheid volledig terug. Zij was ook zichtbaar bij ballingen van andere nationaliteiten, zoals de vluchtelingen uit het Ottomaanse Rijk en uit Rusland. Alleen als hun vergaderingen of publicaties als ongevaarlijk werden beschouwd, konden die in België blijven. België gaf ook steeds meer toe aan internationale druk. Waar het vóór 1851 zijn beleid liet kleuren door het internationale *klimaat* (gebeurtenissen in het buitenland konden tot specifieke maatregelen leiden, maar die werden intern genomen), ging het na 1851 vaker in op externe *druk* – niet alleen van Parijs, maar ook van Berlijn, Wenen en zelfs Istanbul – om repressief op te treden.

Deze evolutie kan op verschillende manieren verklaard worden. Enerzijds is zij ook zichtbaar in de buurlanden. De Franse historicus Gérard Noiriel toonde al aan hoe het migratiebeleid in de negentiende eeuw evolueerde van een willekeurige ad-hocpolitiek die doordrongen bleef van de standenlogica uit het ancien régime, naar een georganiseerd systeem van regularisatie en controle. Zowel in Frankrijk als in Nederland kwamen de eerste vreemdelingenwetgevingen tot stand in 1848-1849, al stond het apparaat om die nieuwe regels daadwerkelijk uit te voeren ook daar nog in de kinderschoenen. Anderzijds zijn er ook specifiek Belgische elementen, zoals de ongerustheid over een mogelijk Frans expansionisme in de jaren 1850 en de bekommernis om de neutraliteit. Vóór 1850 werden die meer gecompenseerd door de solidariteit met vrijheidsstrijders, waarmee Belgen zich graag identificeerden.

Deze bijdrage brengt ook nieuwe inzichten over de mythe van de Belgische gastvrijheid. Die is gebaseerd op de selectieve herinnering aan het verblijf in België van een beperkt aantal notoire ballingen, en werd nadien gedeconstrueerd omdat de meeste van die ballingen na enkele jaren het land zijn uitgezet. Deze deconstructie was echter te drastisch. Zij negeert de vele bannelingen die wel in België konden blijven en politiek actief waren, en heeft weinig oog voor chronologische diversifiëring. Bovendien ontbreekt de internationale context. Enerzijds is het duidelijk dat de beschuldigingen van andere Europese landen mee het gastvrije imago gevoed hebben – namelijk dat België buitenlandse revolutionairen hun gang liet gaan. Anderzijds waren andere liberale landen – op de eerste plaats het Verenigd Koninkrijk en Zwitserland – in de tweede helft van de negentiende eeuw veel grotere magneten voor radicale denkers en politici.

AFKORTINGEN

ARA	Algemeen Rijksarchief (Brussel)
BSA Pol Pol	Brussels Stadsarchief, Politiearchieven
MBZ	Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (Brussel)
MJ	Archief Ministerie van Justitie, fonds Administratie van de Openbare Veiligheid, algemene dossiers (Franse regime-1914)
MJi	Archief Ministerie van Justitie, Openbare Veiligheid, individuele dossiers
ZEP	Zjednoczenie Emigracji Polskiej (Vereniging van de Poolse Emigratie)

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Archieven

- Algemeen Rijksarchief, Ruisbroekstraat 2-6, 1000 Brussel
Archief Ministerie van Justitie:
Fonds Administratie van de Openbare Veiligheid, algemene dossiers (Franse regime-1914).
Openbare Veiligheid, individuele dossiers.
- Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, Karmelietenstraat 15, 1000 Brussel.
- Brussels Stadsarchief, Huidevettersstraat 65, 1000 Brussel.
Politiearchieven

Gedrukte en uitgegeven bronnen

- BERTRAND (L.), *Histoire de la démocratie et du socialisme en Belgique depuis 1830*, Bruxelles, 1906.
- BUDZYŃSKI (M.), *Wspomnienia z mojego życia. Napisał M.B. w 1860 roku*, Poznań, 1880.
- KROSNOWSKI (A.), *Almanach historique ou Souvenir de l'émigration polonaise*, Paris, 1846.
- La Voix du Peuple*, Brussel, 1833-1834.
- LELEWEL (J.), *Listy Emigracyjne. Wydata i wstępem poprzedziła Helena Więckowska*, I (Kraków, 1948) - V + index (Wrocław-Kraków, 1956).
- W. ŁUKASZEWICZ & W. LEWANDOWSKI, *Postępowa publicystyka emigracyjna 1831-1846. Wybór źródeł*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1961.
- SAINTE-FERREOL (A.), *Les proscriés français en Belgique ou La Belgique contemporaine vue à travers l'exil*, Paris, 1875.
- WOUTERS (H.), *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging (1831-1853)*, ICHG-bijdragen 27, Leuven-Parijs, 1961.

Literatuur

- ANDRÉAS (B.), *Marx' Verhaftung und Ausweisung. Brüssel. Februar/März 1848*, Trier, 1978.
- ANGAUT (J.-C.), *La liberté des peuples: Bakounine et les révolutions de 1848*, Lyon, 2009.
- BIELECKI (R.), *Zarys rozproszenia wielkiej emigracji we Francji. 1831-1837. Materiały z archiwów francuskich*, Warszawa-Łódź, 1986.
- BILLEN (C.), "Kruispunt van culturen" in: R. HOOZEE, *Brussel. Kruispunt van culturen*, Antwerpen, 2000, pp. 19-25.
- BÜTTNER (W.), "Adalbert von Bornstedt und die Brüsseler Kommunisten", *Jahrbuch Forum Vormärz Forschung*, I, 1996, pp. 161-178.
- CAESTECKER (F.), *Alien Policy in Belgium, 1840-1940. The creation of guest workers, refugees and illegal aliens*, New York-Oxford, 2000.
- CAESTECKER (F.) & LUYCKX (L.), "Het individuele vreemdelingendossier: een unieke bron over migratie en migranten?" in: A. TAILLIER, *Individuele dossiers van de vreemdelingenpolitie. Akten van de studiedag gehouden op het Algemeen Rijksarchief te Brussel op 26 maart 2009*, Brussel, in press.

- CAESTECKER (F.), STRUBBE (F.), & TALLIER (P.-A.), *De individuele vreemdelingendossiers afkomstig van de Openbare Veiligheid (Vreemdelingenpolitie) 1835-1943. Zoekwijzer Algemeen Rijksarchief*, Brussel, 2009.
- CASTELEYN (J.), *Vreemdelingenbeleid en politieke migratie in België (1848-1851)*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling (K.U.Leuven, 2002, Promotor: I. Goddeeris).
- COUPAIN (N.), "L'expulsion des étrangers en Belgique (1830-1914)", *Revue belge d'histoire contemporaine*, XXXIII, 2003, nos. 1-2, pp. 5-48.
- DANDOIS (B.), "Lenin in België", *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, V, 1970, no. 1, pp. 61-68.
- DELBECKE (B.), *De lange schaduw van de grondwetgever. Perswetgeving en persmisdrijven in België, 1831-1914*, Ongepubliceerde dissertatie Rechtsgeleerdheid (K.U.Leuven, Campus Kortrijk, 2010, Promotor: J. Monballyu).
- DE MAESSCHALCK (E.), *Karl Marx in Brussel (1845-1848)*, Brussel, s.d. [1983].
- DENECKERE (G.), "De plundering van de orangistische adel in april 1834. De komplottheorie voorbij", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXVI, 1996, nos. 3-4, pp. 29-63.
- DE WAET (N.), *Réactions belges à l'insurrection polonaise de janvier 1863*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling Histoire moderne (UCL, Louvain-la-Neuve, 1971, Promotor.: R. Aubert).
- ELSIE (R.), *Albanian Literature. A Short History*, London-New York, 2005.
- GARRIGUES (J.), "Exil de Boulanger, exil du boulangisme?", *Revue d'histoire du XIXe siècle*, XI, 1995, pp. 19-33.
- GODDEERIS (I.), "Belgique – Terre d'Accueil. Perceptie en attractiviteit van België als gastland bij Poolse politieke migranten (1831-1846)", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXIX, 1999, nos. 3-4, pp. 261-314.
- GODDEERIS (I.), "Belgische pull-factoren bij politieke vluchtelingen. Een perceptie vanuit de longue durée", *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, LIV, 2000a, pp. 271-289.
- GODDEERIS (I.), "The First Years of Belgian Alien Policy: Decentralization Measures and Government Relief for Polish Refugees in the 1830s", *The Polish Review*, XLV, 2000b, no. 1, pp. 65-96.
- GODDEERIS (I.), *De verleiding van de legitimiteit. Poolse Exilpolitiek in België, 1830-1870 en 1945-1980*, Ongepubliceerd doctoraal proefschrift Geschiedenis (K.U. Leuven, 2001, Promotor: Prof. Dr. L. Vos).
- GODDEERIS (I.), "Het vestigingsgedrag van romantische ballingen. Poolse vluchtelingen binnen de Brusselse migrantenprofielen in het midden van de 19de eeuw", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXXVII, 2007, nos. 3-4, pp. 287-306.
- GODDEERIS (I.), "Pour la liberté polonaise ou belge? Radicaux belges et proscrits polonais, 1830-70", *Slavica Gandensia. The International Review of the Belgian Centre for Slav Studies*, XXXIV, 2008, no. 1, pp. 53-82.
- GODDEERIS (I.), "Ostatni uchodźcy romantyczni, czy pierwsi emigranci ekonomiczni? Polska emigracja w Belgii z lat sześćdziesiątych XIX wieku" in: E. NIEBELSKI, *Emigracja styczniowa 1863 roku*, Lublin, 2010, pp. 103-138.
- GODDING (P.), "L'expulsion des étrangers en droit belge – Aperçu historique (1830-1952)", *Annales de Droit de Louvain*, XXX, 1970, pp. 301-329.
- GRABSKI (A.), *Joachim Lelewel i demokracja niemiecka. Z dziejów międzynarodowych kontaktów polskiej lewicy w dobie Wielkiej Emigracji*, Łódź, 1987.
- GRISAY (A.), *Belgique Terre d'Accueil. Écrivains et artistes étrangers édités en Belgique. Exposition à la bibliothèque royale Albert Ier du 9 au 31 octobre 1992*, s.l., s.d.
- KALEMBKA (S.), *Wielka Emigracja 1831-1863*, Toruń, 2003.

- LAUWERS (B.), "De zaak Skrzynecki. Een episode der diplomatieke betrekkingen tussen Oostenrijk en België (1839)", *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, XVIII, 1970, no. 7, pp. 536-630.
- LECONTE (J.-R.), "Le Comte Armand de Brochowski. Officier polonais au service de la Belgique", *Carnet de "la Fourragère"*, VIII, 1949, no. 8, pp. 482-492.
- LEENDERS (M.), *Van traditioneel asielrecht naar immigratiebeleid, 1815-1938*, Hilversum, 1993.
- LEIER (M.), *Bakunin: The Creative Passion: A Biography*, New York, 2006.
- LEWINZON (L.), "Ozeasz Ludwik Lubliner i jego działalność na emigracji", *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, XXIII, 1957, pp. 3-33
- MAES (J.), *Anti-Bonapartisten in België 1851-1859*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling (K.U.Leuven, 2003, Promotor: I. Goddeeris).
- MORELLI (A.), "Joachim Lelewel dans le contexte général de l'immigration en Belgique au XIXe siècle" in: T. WYSOKINSKA & S. PIRARD, *Joachim Lelewel à Bruxelles de 1833 à 1861. Actes du colloque organisé les 17 et 18 avril 1986*, Bruxelles, 1987, pp. 113-118.
- MORELLI (A.), "Belgique, terre d'accueil? Rejet et accueil des exilés politiques en Belgique de 1830 à nos jours", *L'émigration politique en Europe aux XIXe et XXe siècles*, Rome, 1991, pp. 117-128.
- MORELLI (A.), *Rubino. De aanslag op Leopold II*, Berchem, 2009.
- PEIREN (L.), "Het Universeel Socialistisch Congres van Gent (9-16 September 1877) en zijn betekenis voor de Europese en Belgische arbeidersbeweging in het laatste kwart van de 19de eeuw", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXIII, 1992, nos. 1-2, pp. 131-182.
- PIÉRARD (L.) & PIERSON (M.-A.), *Belgique. Terre d'Exil*, Bruxelles, 1932.
- Polski Słownik Biograficzny*, Kraków, 1972.
- RANSON (H.), *Buitenlandse wapenaankopen voor de Januari-opstand 1863-1864. De Poolse wapencommissie in Luik*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling (K.U.Leuven, 2010, Promotor: I. Goddeeris).
- REITER (H.), *Politisches Asyl im 19. Jahrhundert. Die deutschen politischen Flüchtlinge des Vormärz und der Revolution von 1848/49 in Europa und den USA*, Berlin, 1992.
- RONIN (V.), "Le publicisme russe en Belgique au milieu du XIXe siècle", *Revue des Pays de l'Est*, XXXII, 1991, nos. 1-2, pp. 1-39.
- RONIN (V.), *Antwerpen en zijn "Russen". Onderdanen van de tsaar, 1814-1914*, Gent, 1993.
- ROS (G.), *Adalbert von Bornstedt und seine Deutsche-Brüsseler-Zeitung: Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Emigrantenpublizistik im Vormärz*, München, 1993.
- SARTORIUS (F.), "Des débuts de la monarchie de juillet à la fin du second empire: intellectuels et hommes politiques français en exil en Belgique", *Revue d'histoire du XIXe siècle*, XI, 1995, pp. 35-49.
- SARTORIUS (F.) & DE PAEPE (J.-L.), "Les communards en exil. État de la proscription communaliste à Bruxelles et dans les faubourgs 1871-1880", *Cahiers Bruxellois*, XV-XVI, 1970-1971, nos. 1-2, pp. 25-179.
- SCHMIDT (W.), "Die polnische Frage in der 'Deutschen Brüsseler Zeitung' 1847/48", *Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas*, VIII, 1968, pp. 213-245.
- SCHREIBER (J.-P.), *L'immigration juive en Belgique du Moyen-âge à la Première Guerre mondiale*, Bruxelles, 1996.
- SHAIN (Y.), *The Frontier of Loyalty: Political Exiles in the Age of the Nation-State*, Ann Arbor, 2005.

- SIEMANN (W.), "Asyl, Exil und Emigration der 1848er" in: D. LANGEWIESCHE, *Demokratiebewegung und Revolution 1847 bis 1849. Internationale Aspekte und europäische Verbindungen*, Karlsruhe, 1998, pp. 70-91.
- STENGERS, (J.), *Émigration et immigration en Belgique au XIXe et au XXe siècles*, Bruxelles, 1978.
- VAN CAMPENHOUT (S.), *De Jonge Turken in België (1897-1909)*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling (K.U.Leuven, 2004, Promotor: I. Goddeeris).
- VAN DYCK (K.), *Het vreemdelingenbeleid in België (1830-1848)*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling (K.U.Leuven, 2003, Promotor: I. Goddeeris).
- VANDERSTEENE (L.), "Met gemengde gevoelens. De houding tegenover politieke vluchtelingen vóór, tijdens en vlak na de Belgische revolutie. Portugese vluchtelingen in Brugge" in: J. ART & L. FRANÇOIS, *Docendo discimus. Liber amicorum Romain Van Eenoo*, Gent, 1999, pp. 829-852.
- VANDERSTEENE (L.), "De mythe van het gastvrije België. Belgisch nationalisme en herinneringen aan een gastvrij verleden in de negentiende eeuw en vandaag", *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, LIV, 2000a, pp. 315-334.
- VANDERSTEENE (L.), "Het uitleveringsrecht en de bescherming van politieke vluchtelingen in het negentiende-eeuwse West-Europa, met bijzondere aandacht voor Nederland en België", *Pro Memoria*, II, 2000b, no. 2, pp. 256-272.
- VANDERSTEENE (L.), "Polonofilie, nationalisme en nationale identiteit: Belgische reacties op de eerste Poolse vluchtelingen van de 'Grote Emigratie' (1831-1832)", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXX, 2000c, nos. 1-2, pp. 49-130.
- VANDERSTEENE (L.) & SCHIEPERS (P.), "Natievorming, nationalisme en vreemdelingen. Beeldvorming rond vreemdelingen en Belgen in de Kamerdiscussies over de eerste Belgische vreemdelingenwet", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXV, 1994-1995, nos. 1-2, pp. 31-78.
- VIAENE (V.), *Belgium and the Holy See from Gregory XVI to Pius IX (1831-1859). Catholic revival, society and politics in 19th-century Europe*, Leuven-Rome, 2001.
- ŻURAWSKI VEL GRAJEWSKI (R.), "Działalność polityczna księcia Adama Jerzego Czartoryskiego wobec Wielkiej Brytanii w sprawie belgijskiej", *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica*, LXVI, 1999, pp. 5-20.

Du favoritisme à la légalité. Le seuil de tolérance belge face aux activités politiques des immigrés, 1830-1914

IDESBALD GODDEERIS

RÉSUMÉ

Le présent article analyse le seuil de tolérance des autorités belges face aux activités politiques des immigrés en Belgique, au cours du long 19e siècle (1830-1914). La politique belge à l'égard des exilés se décline en deux temps.

Avant 1851, l'attitude belge semble plus tolérante, mais elle relève davantage de l'amateurisme. Suite à certains événements, tels l'approbation d'une nouvelle loi concernant les étrangers en France, les troubles d'avril 1834 et la vague révolutionnaire de 1848, des groupes relativement importants sont expulsés du pays. Cependant, les mesures se révèlent équivoques et certains immigrants entreprenants parviennent à rester au pays. Des contacts personnels avec des politiques belges en est parfois l'explication. Dans les périodes plus calmes, les décisions politiques ne s'appliquent pas systématiquement. Parfois, certains immigrés sont expulsés pour cause d'activités politiques, mais ce sont rarement les militants ayant pignon sur rue. Ceux-ci organisent des meetings ou publient des tracts et des périodiques sans être inquiétés.

Après 1851, la politique s'applique de moins en moins arbitrairement. Sont ainsi expulsés, des réfugiés du 2 décembre 1851, politiquement actifs et/ou ayant transgressé les nouvelles lois touchant à la presse. Dans les années 1860, la Belgique se montre un peu plus tolérante à l'égard des exilés français, mais suite à l'Insurrection de la Commune de Paris la vigilance est à nouveau de mise. Celle-ci se perçoit également à l'égard d'autres nationalités tels des ressortissants de l'Empire Ottoman et de la Russie. Seulement si leurs activités sont considérées comme non dangereuses, ces réfugiés peuvent rester en Belgique. Toutefois, Bruxelles se soumet de plus en plus souvent à la pression internationale, lorsqu'il s'agit de mettre un exilé en garde à vue ou de l'expulser.

La Belgique n'est donc pas une terre d'accueil pour les exilés, comme la mythologie nationale tend à nous le faire croire. Cet imaginaire se fonde sur des périodes déterminées de tolérance: la grande sympathie pour les réfugiés dans les premières années après 1830; une législation en théorie très libérale; la politique *ad hoc* adoptée à l'égard de certains réfugiés; la propagande faite par les pays limitrophes, surtout dans la première décennie après 1848, afin d'augmenter la pression sur le gouvernement à Bruxelles, de sorte que ce dernier soit plus répressif. Mais cette attitude ne peut s'extrapoler sur l'ensemble du dix-neuvième siècle.

From favouritism to legality. The Belgian threshold of tolerance towards political activity by exiles, 1830-1914

IDESBALD GODDEERIS

SUMMARY

This article analyzes the Belgian government's threshold of tolerance towards political activity by migrants in Belgium in the long nineteenth century (1830-1914). It distinguishes two major periods in the Belgian policy.

Before 1851, Belgium was more tolerant, but also more amateuristic. After particular events, such as a new alien law in France, the riots of April 1834 in Brussels and the revolutions of 1848, relatively large groups of exiles were expelled from the country. Still, these measures were far from systematic and several politically active immigrants were allowed to stay in the country. Sometimes, this seemed to be due to their personal contact with Belgian politicians. Also in less turbulent years during the first two decades of Belgium's existence, policy proved arbitrary. Once in a while, migrants were expelled for political reasons, but none of them belonged to the most active or visible militants. The latter did not face any problem to organize meetings or to publish leaflets and periodicals.

After 1851, policy became more systematic. After Napoleon III's coup on 2 December 1851, French refugees were forced to leave the Belgian territory if they were politically active or if they broke the new press law. In the 1860s, Belgium was slightly more tolerant towards French exiles, but repression returned after the insurrection of the Paris Commune in 1871. The state was also vigilant toward exiles from other countries, such as the Ottoman empire and Russia. They were only allowed to stay in the country if their activities were considered non-dangerous. Brussels more regularly yielded to international pressure to give an official warning to an exile or to expel him.

It is obvious that Belgium was not a *terre d'accueil* for exiles, as it is labelled in national mythology. This image is based on a certain degree of tolerance in particular periods: the open sympathy towards refugees in the first years after 1830, an alien policy that was in theory very liberal, the *ad hoc* policy towards particular refugees, and the propaganda spread by Belgium's neighbouring countries in the 1850s in order to pressure Belgium to act more repressively. Possibly, one could state that to a certain degree, Belgium was open to exiles, but one may certainly not extrapolate this to the whole of the nineteenth century.